

De Rosdoek

n° 60

heemkundige studiekring
De Acht Zaligheden

heemkundige studiekring de acht zaligheden

DE ROSDOEK

Aflevering 60

aug. 1991

Verschijnt 3 x per jaar

Redactieadres: Th. van der Aalst, Ganzestraat 17
5527 CA Hapert. tel 04977-81671

Administratie: C.H.M. Witmer, Nijverheidslaan 16
5506 EE Veldhoven.

De volgende Rosdoek verschijnt in december 1991.

-1-

Van de bestuurstafel....

Het kan soms zo anders lopen in de wereld, dan men denkt. Dit heeft ook van doen met de wereld binnen een vereniging of organisatie. Alles kan zo vanzelfsprekend zijn gang gaan, of... zo plotseling veranderen, verbazen, je tot andere orde roepen. Dit laatste gebeurde onlangs in onze kring. Binnen een bestek van enkele weken moesten we afscheid nemen van drie leden, die ons ontvielen. Achtereenvolgens was dit op 19 april j.l. toen ons mede-lid H.v.d.Ven, uit Veldhoven, volkomen onverwacht het tijdelijke met het eeuwige verwisselde. Op 14 mei d.a.v. was het ons trouwe kringlid P.v.d.Linden, uit Vessem, die zijn actief leven, na een slopende ziekte afsloot. Enkele weken later n.l. op 2 juni j.l. overleed Willem van Es uit Eersel. Drie kringleden, geheel verschillend van aard, maar alle drie met een warme belangstelling voor de eigen omgeving, het heem waarin zij woonden en werkten, naar eigen vermogen en interesse. Ik wil in dit rubriekje toch een korte gedachtenis aan hen wijden, en hen de rust en vrede toewensen, die ons hier in dit ondermaanse vaak niet beschoren is. Hen die achterbleven wens ik de nodige kracht en sterkte toe, om samen met ons verder te leven.

Aansluitend aan hetgeen hierover in het vorige nummer van onze Rosdoek is vermeld, kan thans worden bericht dat het onderzoek naar de nog aanwezige en de inmiddels reeds verdwenen kloosters binnen ons kringgebied, wordt voorbereid. Het ligt in de bedoeling dat allereerst zal worden nagegaan op welke manier en plaats de nodige informatie kan worden verkregen.

Daarna zal een beroep op u worden gedaan, om gericht mee te werken aan deze activiteit. Uw bestuur is ervan overtuigd dat bij velen van u gegevens, foto's e.d. rond deze kloosters, aanwezig zijn. Het bestuur nodigt u uit om deze informatie -tijdelijk- ter beschikking te stellen, opdat deze kan worden overgenomen. U krijgt uw eigendommen uiteraard zo spoedig mogelijk daarna terug. Het is uitsluitend om de gegevens te doen. Van uw medewerking zal in de Rosdoek mededeling worden gedaan. Wie is de eerste die hierop reageert.? Wie is verder bereid om praktisch mee te helpen bij dit, ons inziens bijzonder interessant onderzoek.? Gaarne opgave bij de redactie van de Rosdoek.

Oerle, 27 juni 1991.

Th. v.d. Ven
voorzitter.

NIEUWE LEDEN

de heer mr. F.A.W. Jacobs, burgemeester, Veldhoven;
de Z.E. heer G.J.M. Vekemans, O.Pream., pastor, Oerle.

Deze keer geen "Van de Boekenplank"
Wegens ziekte van ons redactielid Harrie Huijbers, vervalt deze keer de rubriek "Van de Boekenplank".
Vanaf deze plaats wensen wij hem van harte beterschap en hopen dat hij in de volgende Rosdoek weer zijn vertrouwde bijdrage zal kunnen leveren.

de Redactie

GOTHISCHE DORPSKERKEN EN -TORENS VAN DE KEMPI- SCHE ZANDGRONDEN.

Wat in de voorgaande bijdragen niet aan de orde kwam.

Tot besluit van de serie over de Middeleeuwse dorpskerken in het werkgebied van de Heemkundige Studiekring De Acht-Zaligheden, willen we nog aandacht besteden aan de kerken die totaal zijn verdwenen. Alle kerken waarvan de torens of andere belangrijke delen nog bewaard zijn gebleven, zijn in voorgaande nummers van de Rosdoek aan de orde geweest.

In principe hebben we ons gehouden aan het gebied van de Acht-Zaligheden, maar omdat het territoriale aspect bij onze bijdragen geen wezenlijke rol speelde, hebben wij ons niet altijd tot het kringgebied beperkt als juist over de grens iets zeer bijzonders te zien was. Dat zullen we ook bij deze laatste bijdragen niet doen.

De bronnen.

Voor de nog resterende dorpskerken beschikken we over beperkte informatiebronnen. De belangrijkste bron is wel het Schetsenboek dat de landmeter Hendrik Verhees aan het einde van de achttiende eeuw op zijn reizen door onze provincie maakte¹. Hoewel de schetsen vaak gebrekkig zijn, vooral ook omdat Verhees zich niet zo veel gelegen liet liggen aan de wetten van het perspectief, is zijn werk dermate uniek en is zijn collectie zo volledig dat we er een grote waarde aan kunnen toeschrijven. Bovendien is het, met enige ervaring mogelijk de fouten van Verhees te her-interpreteren en enige correctie aan te brengen. De kunsthistoricus Jan van Laarhoven en de uitgever Merlijn hebben ons dan ook een grote dienst bewezen door het handschrift, dat anders in het archief van het Capcijnenklooster in 's-Hertogenbosch slechts in beperkte mate toegankelijk zou zijn gebleven, door een goed verzorgde

publicatie in 1975 meer bekendheid te geven. Verdere tekeningen buiten die van Verhees zijn er in ons gebied nagenoeg niet te vinden. In een enkel geval zijn er nog foto's voorhanden als de kerk niet te lang geleden is afgebroken.

Enkele van de kerken zijn in de loop van de tijd opgegraven. De verslagen van die opgravingen zijn gedeeltelijk gepubliceerd. Daarvan hebben we uiteraard graag gebruik gemaakt.² Tenslotte is nog enige informatie te putten uit de kadastrale minuutplans van ca. 1832. Aan de hand van het beschikbare materiaal zullen we trachten een zo goed mogelijk beeld te schetsen. Maar we blijven hopen dat nader onderzoek, met name opgravingen ons in de toekomst nog meer kunnen informeren. Behalve dat voor een opgraving de financiële middelen beschikbaar moeten zijn, moet er ook een aanleiding zijn voor een opgraving. Studiedoeleinden alleen zijn, voor opgravingen die niet passen in omvangrijker projecten, onvoldoende aanleiding.

De te verwachten typen.

Aanleiding om een Middeleeuwse kerk te slopen is in het verleden doorgaans bouwvalligheid geweest of het feit dat de kerk voor de inmiddels sterk gegroeide dorpsgemeenschap te klein was geworden.

Ook was in een aantal gevallen de dorpskern verplaatst sedert de sluiting van het kerkgebouw in 1648, zodat de afstand tot de kerk te groot was geworden. De veronderstelling dat de kerken zijn gesticht in het centrum van een aantal "heerdgangen", zoals lange tijd is aangenomen, lijkt sedert de voortgang van de opgravingen in het kader van het Kempenproject wel achterhaald.³

Het zijn niet altijd de kleinere dorpskerken die zijn gesloopt. Er waren kerken bij compleet met toren, een driebeukig schip, een

dwarspand en een koor. In enkele gevallen moeten delen van de kerk en vooral van de torens nog hebben gedateerd van vóór 1200. Maar het is niettemin voor de hand liggend dat juist de kleine kerken in de negentiende eeuw voor de inmiddels sterk gegroeide dorpsgemeenschappen niet meer voldeden. Daarom is het niet verwonderlijk dat juist de meest eenvoudige typen alle zijn verdwenen.

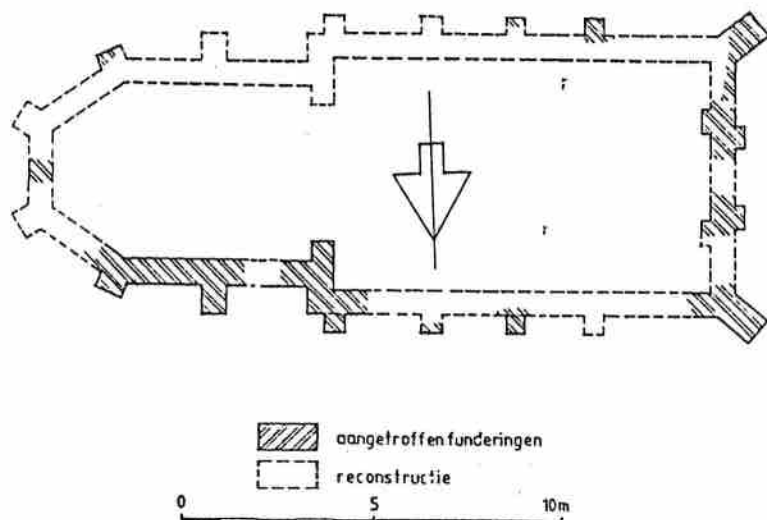
In de Middeleeuwen is menige dorpskerk haar bestaan begonnen als een kapel van het type éénbeukige zaalkerk met driezijdige koorsluiting, zoals we dat kennen van de Eerselse Markt. In Eersel is het overigens nooit de bedoeling geweest de toen al bestaande dorpskerk aan de huidige Kerkstraat te vervangen door een nieuwe kerk aan de Markt. Maar in andere gevallen hebben we er in deze reeks bijdragen op gewezen dat het oudste deel van de kerk het koor is, dat de vorm had van zo'n eenvoudige éénbeukige zaalkerk. Dat werd dan in latere jaren uitgebreid met een schip en een dwarsbeuk, waarbij het oudste deel de functie kreeg van koor. ⁴ De geleidelijke groei van de dorpskernen in de Middeleeuwen leidde tot een even geleidelijke uitbouw van de kerk waarmee men klein begonnen was. Maar tussen 1648, de Vrede van Munster, toen uitoefening van de katholieke eredienst werd verboden, en de Franse bezetting in het begin van de negentiende eeuw toen de katholieken weer hun kerken terugkregen, ligt een periode van anderhalve eeuw, waarin ten aanzien van de bevolkingsgroei het een en ander was gebeurd. Die groei zette zich sterk voort in de negentiende eeuw, waardoor de behoefte aan een grotere kerk meegroeide en menige oude dorpskerk werd vervangen door een Neo-Gothische kerk. Ook die is overigens in veel gevallen inmiddels weer vervangen door een nog later gebouwde kerk.

Beschrijving van de kerken.

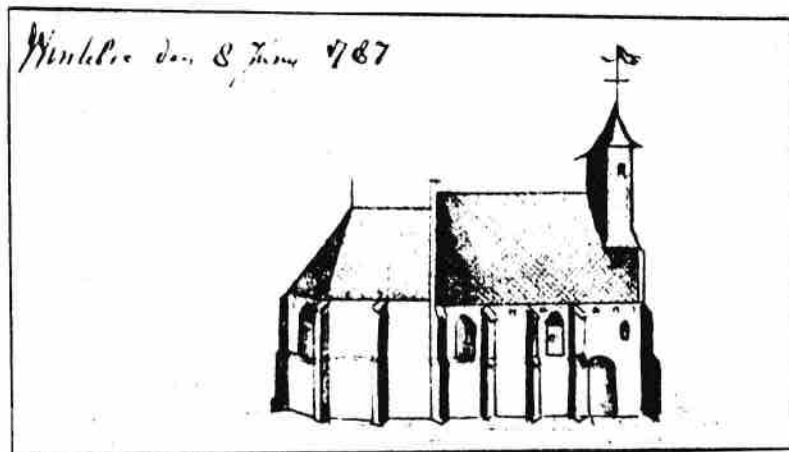
Geen van de kerken die hier aan de orde zullen komen hebben de vorm van een eencellige ruimte zoals we die kennen van de kapel op de Eerselse Markt. Zo die al ooit hebben bestaan, en dat is wel waarschijnlijk, dan zijn ze alle in de daaropvolgende jaren uitgebreid met tenminste een schip. De meest eenvoudige voorbeelden daarvan zijn de kerkjes van Wintelre, (figuur 1 en 2), Meerveldhoven (figuur 3 en 4), Dommelen (figuur 5 en 6) en Knegsel (figuur 7). Behalve dat Verhees in zijn handschrift al deze kerken heeft getekend, zodat we over aanzichten daarvan beschikken, is de kerk van Wintelre door een werkgroep van de Heemkundige Studiekring De Hoge Dorpen onder leiding van Jacque Bijnen opgegraven, die van Meerveldhoven is opgegraven door de archeoloog Nico Arts en die van Dommelen door het Van Giffen-instituut voor Pré- en Protohistorie te Amsterdam. Van deze kerken zijn ook de plattegronden te reconstrueren die we hierbij hebben afgebeeld. Ook het kerkje van Knegsel is opgegraven, maar het is niet duidelijk in hoeverre die opgraving voldoet aan de eisen die heden-ten-dage aan een opgraving kunnen worden gesteld.

De kerk van Wintelre. (figuur 1 en 2).

De Sint-Willibrorduskerk van Wintelre lag, zoals Bijnen vermeldt ⁵, aan de weg die naar het gebied waar de kerk heeft gelegen, Kerkheide is genoemd. De kerk is als quarta capella gesticht door het kapittel van Sint-Pieter in Oirschot, dat ook het recht bezat de pastoor te benoemen en de plicht de kerk te onderhouden van de tienden die de bewoners van het parochiegebied mochten worden opgelegd. Bijnen noemt als geschatte stichtingsdatum ongeveer 1500 maar dat de oorsprong van de kerk nog verder terug moet worden gezocht sluit hij niet uit. De opgravingen zijn niet zo ver gegaan dat binnen de bakstenen funde

Figuur 1: Reconstructie kerk Wintelre, aan de hand van opgravingsgegevens van J. Bijnen cs.

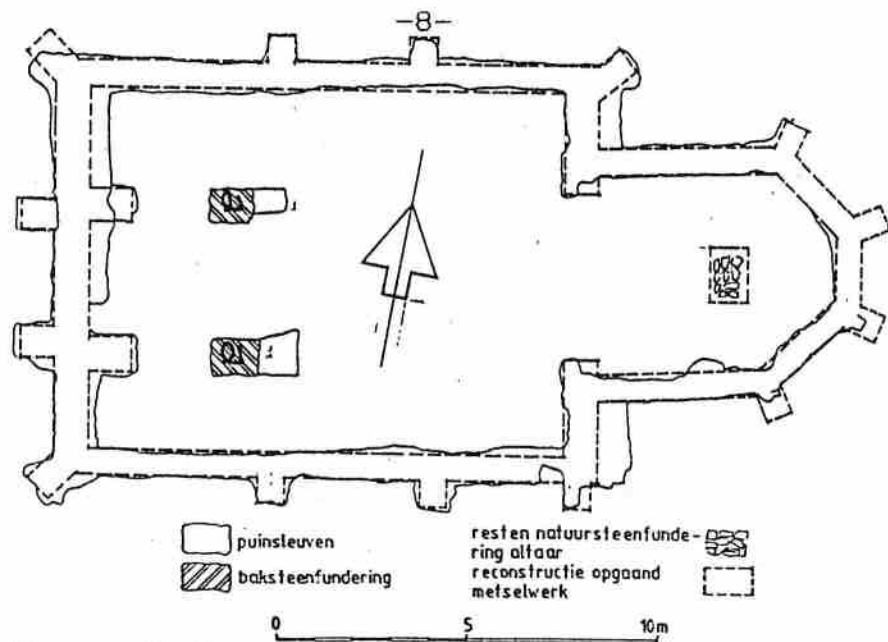

Figuur 2: De kerk van Wintelre volgens Verhees

ringen of in de direkte omgeving resten zijn gevonden van een houten kerk. De kerk is gesloopt in 1822, nadat in Wintelre, waarvan de kom ver van de vindplaats van de oude funderingen was gelegen, een nieuwe kerk was gesticht.

Het kerkje bestond, zoals de plattegrond (zie figuur 1) aangeeft, uit een koor van twee traveeën met een driezijdige sluiting aan de oostzijde, en een breder éénbeukig schip van vier traveeën. De tekening van Verhees, die dateert van 1787, laat zien dat het koor ook lager was dan het schip en dat op de meest westelijke travee een klokketorentje in de vorm van een dakruiter was gebouwd. Bijnen maakte aan de hand van een bestek uit 1736 een reconstructie van de dakruiter, die blijkt een vermelding in een verslag uit 1684 al aan herstel toe was. Het kapittel bracht naar voren dat reparatie weinig zin had, omdat de toren geen eigen fundering had. We komen hierop nog terug. Wel willen we alvast wijzen op de steunberen die tegen de westgevel waren geplaatst en de muurdammen aan de binnenzijde, die klaarblijkelijk deze gevel voldoende stabiliteit moesten geven om weerstand te kunnen bieden aan de beweging die de luidende klok in de constructie teweegbracht.

De kerk van Meerveldhoven. (figuur 3 en 4)
De Sint-Lambertuskerk van Meerveldhoven was gelegen aan de Polkestraat, waar de Hagendorneweg daarop aansluit. De begevensrechten van deze kerk berustten in de Middeleeuwen bij het kapittel van Sint-Lambertus te Luik. Bijnen maakt melding van het bestaan vóór 1648 van een Mariakapel in Meerveldhoven, maar die is klaarblijkelijk al in het begin van de achttiende eeuw gesloopt, zodat ook Verhees daarvan geen tekening meer kon maken. De Sint-Lambertuskerk had, evenals de voorgaande kerk van Wintelre een smal en laag koor met drie

Figuur 3: Reconstructie kerk Meerveldhoven, aan de hand van gegevens opgraving Nico Arts

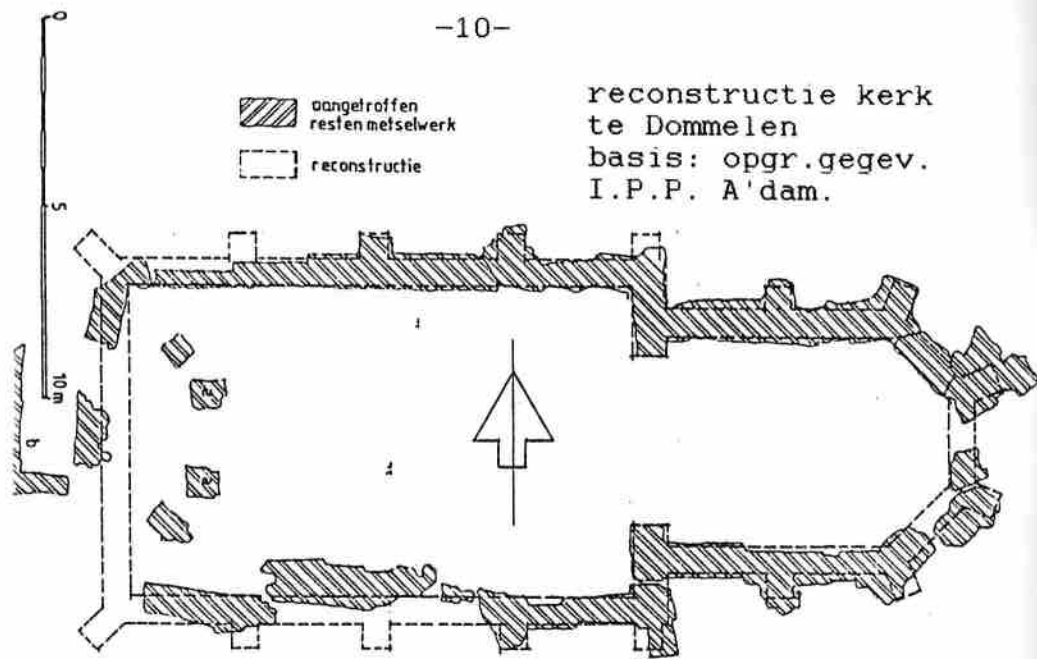
Figuur 4: De kerk van Meerveldhoven volgens Hendrik Verhees, in 1788

zijdige sluiting aan de oostzijde en een breder schip en ook hier kwam op de meest westelijke travee een klokketorentje voor. Merkwaardig is dat, hoewel deze kerk drie meter langer en breder was dan die van Wintelre, zowel het schip als het koor een travee minder had dan Wintelre.

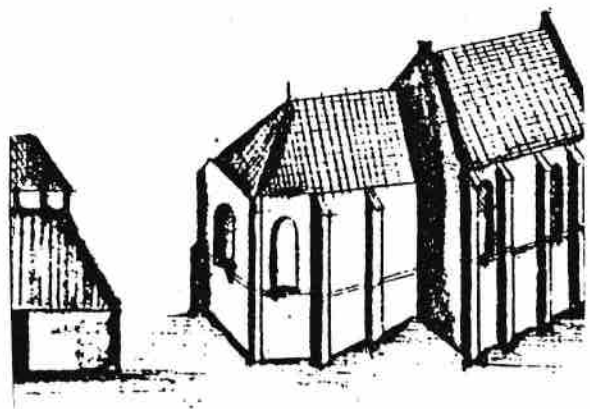
Het opgravingsrapport over de kerk van Meerveldhoven wordt wellicht nog eens gepubliceerd. Een tekening naar aanleiding van de opgraving in 1988 is te zien in het museum Het Oude Slot te Veldhoven. De reconstructietekening die we aan de hand daarvan maakten (zie figuur 3) geeft nog enkele merkwaardige details.

Vooreerst is er de aanduiding van natuursteenresten van de fundering van het altaar. De ouderdom van het altaar is niet gegeven op de tekening in het Oude Slot, maar dat het een oud altaar is mogen we aannemen. De voorschriften rond vaste altaren volgens de Romeinse liturgie bepalen immers dat een altaar vanaf de vaste grondslag gefundeerd dient te zijn op natuursteen. Baksteen zou in onze streken een voor de hand liggend materiaal zijn, maar dat was niet toegestaan. Voor ons is dit overigens echter het enige bekende voorbeeld van een Middeleeuws altaar waarbij men zich aan dat voorschrift heeft gehouden. Bij de opgraving van de kerk van Meerveldhoven zijn ook paalsporen aangetroffen die het vermoeden wettigen dat er voorheen een of meer houten kerken hebben gestaan.

Ook de kerk van Meerveldhoven heeft de versteviging van de westgevel met steunberen aan de buitenzijde en muurdammen, of in dit geval lijken het ook wel steunberen, aan de binnenzijde. Maar bovendien zijn binnen de westelijke travee de beide bakstenen funderingen aangetroffen die we op tekening hebben aangegeven met een a. Die stroken met de muurdammen aan de binnenzijde van de westgevel. Bladeren

Figuur 5:

Figuur 6: De kerk van Dommelen volgens Verhees in 1789

we verder naar de plattegrond van het kerkje van Dommelen (figuur 5), dan zien we ook daar op dezelfde plaats funderingsblokken. In Dommelen is de constructie van de westgevel niet meer te herkennen. Bij de kerk van Wintelre zagen we dat het kapittel van Oirschot in 1684 vermeldde dat het klokketorentje geen eigen fundering had. Die is dan ook niet aangetroffen door Bijnen c.s. bij de opgraving, maar de beide funderingen die we in de plattegronden van Meerveldhoven en in Dommelen met een a hebben aangeduid, zijn waarschijnlijk funderingen van de klokketorentjes zoals die volgens de tekeningen van Verhees bij deze kerkjes aanwezig waren.

De kerk van Meerveldhoven is ook nooit voor de reformatorische eredienst gebruikt. Hoewel dat uit de tekening van Verhees uit 1788 niet blijkt, moet rond 1800 het kerkje zeer vervallen zijn geweest, en misschien al wel afgebroken. In zijn uitgave van het Handschrift van Verhees vermeldt Van Laarhoven dat het kerkje bij de novemberstorm van 1800 moet zijn ingestort.

Na de opgraving is de plattegrond, zoals die aan het licht was gekomen, met een keibestrating in het gazon aan de Polkestraat aangegeven. Daarbij is een informatiepaneel geplaatst, zodat het terrein een bezoek alleszins waard is.

De kerk van Dommelen. (figuur 5 en 6)

In het kader van het nederzettingsonderzoek van het Kempenproject is ook het kerkje op de Kerkkackers van Dommelen opgegraven. ⁷ Deze Martinuskerk was een dochterkerk van de oerparochie Bergeijk, samen met een aantal kerken in de omgeving. Ook deze kerk vertoont het patroon van de beide voorgaande, met een smaller en lager koor tegen een breder schip. De afmetingen van dit kerkje moeten iets groter zijn geweest dan die van Wintelre, maar

kleiner dan van de kerk van Meerveldhoven. Niettemin komt het aantal traveeën van koor en schip overeen met de kleinere kerk van Wintelre: twee voor het koor en vier voor het schip. Alhoewel we hiervóór (onder Meerveldhoven) wezen op de funderingen van een klokketorenje in de westtravee, vertoont de tekening van Verhees zo'n dakruiter niet. De tekening van Verhees dateert van 1789 en vertoont ten oosten van het koor wel een luidhuis, zoals we dat alleen nog kennen van de Sint-Pieterskerk van Bergeijk (Zie Rosdoek 56). In Bergeijk is de klokkestoel gebouwd in 1669, nadat in 1650 de toren was ingestort. Luidhuizen kwamen volgens de tekeningen van Verhees nog voor bij de hierna te bespreken kerken van Westerveldhoven en Zeelst. Een luidhuis kon meerdere klokken bevatten, in tegenstelling met een dakruiter van kleinere afmetingen. Het luidhuis van Dommelen kan dus heel goed een latere toevoeging zijn geweest, die gelijktijdig met een dakruiter op de kerk heeft bestaan of gebouwd is nadat het klokketorentje op het dak in onbruik was geraakt. Ook de opgegraven plattegrond van de kerk van Dommelen is ter plaatse in de bestrating aangegeven.

De kerk van Knegsel. (figuur 7)

Op 3 oktober 1988 werd in Knegsel een gedenksteen onthuld die was aangebracht op de plaats aan de Pastoor Eyckenweg waar vroeger de Middeleeuwse kerk van Knegsel, onder patronaat van de heiligen Monulphus en Gondulphus, heeft gestaan en die nu nog het oude kerkhof wordt genoemd. In 1925 werd het oude kerkje door meester Rijken uit Veldhoven opgegraven op verzoek van de pastoor. De contouren van de plattegrond van de kerk zijn in het terrein aangegeven, aan de voet van het Heilig-Hart-beeld dat is opgericht op de plek waar ongeveer het altaar moet hebben gestaan. "

Figuur 7:
De kerk van Knegsel aan de huidige Pastoor Eyckenweg te Knegsel, volgens Hendrik Verhees in 1788

Het dorp Knegsel is in 1688 door de Fransen verwoest. Omstreeks 1790 is de kerk gesloopt omdat die, na de verwoesting van Knegsel, niet meer in het dorp lag. Men had het dorp elders, op ongeveer de huidige plaats, opnieuw opgebouwd.

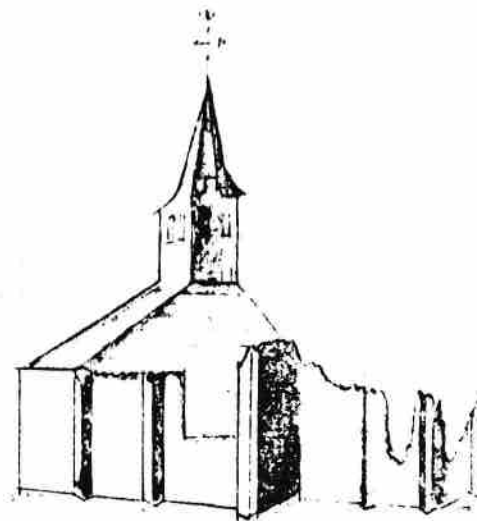
De tekening van Verhees dateert van 1788 en lijkt bepaald geen weergave van een kerk die twee jaar later zou instorten. In hoofdzaak kwam de opzet overeen met de kerken die we hiervoor beschreven: Een eenbeukig schip met aan de oostzijde een smaller koor met driezijdig sluiting. Het schip had drie traveeën, het koor twee. Merkwaardigerwijs vertoonde zowel de westgevel een ingang als dezelfde travee aan de zuidzijde. Het kerkje had volgens Verhees geen klokketorenje en misschien is dat ook wel de reden waarom de westgevel geen steunberen heeft, behalve die op de hoeken. In zijn uitgave van het Handschrift van Verhees¹⁰ vermeldt Van Laarhoven dat aan de noordzijde van de kerk een luhuis zou hebben gestaan.

De kerk van Casteren. (figuur 8)

De Sint-Willibrorduskerk van Casteren was een quarta capella, een bescheiden kerk met de kapittelkerk van Hilvarenbeek als moederkerk.¹⁰

Toen Verhees in 1789 de kerk van Casteren tekende, was deze een ruïne. De kerk heeft gestaan op het pleintje van het Kerkeneind. Uit de resten die Verhees weergaf is niettemin nog goed af te leiden dat het een kerk betrof die, evenals de hiervoor beschreven kerken, bestaan had uit een eenbeukig schip met drie traveeën en een koor, dat waarschijnlijk twee traveeën had en een driezijdige sluiting. Alleen de meest westelijke travee had nog een dak en was aan de zijde van het schip klaarblijkelijk met een houten schot dichtgemaakt. Op die travee stond een klokketorentje. Merkwaardig is dat volgens Verhees het kerkje van Casteren steunberen had die van onder tot boven recht doorliepen, zonder verjonging. Omdat we niet zeker weten of we hier te doen hebben met een slordigheid of met een juiste weergave, is het niet mogelijk conclusies te trekken. Doorgaans is Verhees aangaande dit

soort details wel correct, en dan zouden we de conclusie mogen trekken (op stylistische gronden) dat de kerk die Verhees tekende uit de eerste helft van de zeventiende eeuw stamde. Een latere datum is op historische gronden uiteraard niet staande te houden.

Figuur 8:
De ruïne van de kerk van Casteren volgens een tekening van Hendrik Verhees uit 1787

(voetnoten 1 t/m 10 zie bladzijde 26)

Herman Strijbos

(wordt vervolgd)

"Geusenhont en weerwolf" :over Claes Jacobs Casius, de eerste protestantse schoolmeester van Eersel (1648-1653)

Na het sluiten van de vrede van Munster (1648) heeft de protestantse kerk weinig tijd verloren laten gaan om overal in Brabant de nieuwe religie ingang te doen vinden. In zoveel mogelijk plaatsen diende er een predikant te komen en in alle plaatsen een protestantse schoolmeester. Dat is ook gebeurd, ook in Eersel. Johannes Grevenstein zou er als eerste predikant worden aangesteld, - overigens pas nadat twee anderen voor de eer hadden bedankt -, Claes Jacobs Casius als eerste niet-katholieke schoolmeester, beiden in 1648. Van Casius nu trof ik onlangs in het archief van de Staten Generaal een eigenhandig geschreven brief aan, die te bijzonder is om niet in extenso gepubliceerd te worden. Dat de lagere leerkrachten van de nieuwe godsdienst het in de beginjaren in Brabant hard te verduren hebben gehad was niet onbekend, maar persoonlijke getuigenissen van betrokkenen zelf zijn uiterst zeldzaam, zeker uit de allereerste periode.

Geschreven op 12 april 1649 was de brief gericht aan de classis Den Bosch waar toen nog alle protestantse gemeenten van de Meierij onder ressorteerden. Eerst op 15 mei 1649 zou er voor Kempen- en Peelland een aparte classis komen. Door de classis is hij naar de Staten Generaal gezonden, waar hij in het archief terecht is gekomen 1).

Wat het taalgebruik betreft zij er op gewezen dat er in de 17e eeuw nog geen vaste spelling bestond. Het zal er het onderwijs in de Nederlandse taal niet gemakkelijker op gemaakt hebben. Anderzijds kon men, omdat taalkundig "alles mocht", eigenlijk geen fouten maken. Als de lezer het maar begreep was het voldoende.

Om het lezen te vergemakkelijken moge eerst

enkele eigenaardigheden in Casius' taalgebruik naar voren gehaald worden. Inhoudelijke toelichtingen volgen achteraf. Eerst iets over de letter "i". Daarvoor gebruikt de schrijver graag een "ij". Enkele voorbeelden: godsalijsje = godzalige, smijddachs = 's middags, mijddernacht = middernacht, den noot drijnck mij = de nood dringt mij, assijstensij = assistentie.

Dan de "ui". Wt = uit, hij is niet thus = hij is niet thuis. Het mooiste woord is misschien wel "vieleileijnie", vileinigheid, gemeenheid, laaghartigheid. Maar over nu tot de hele tekst. Die luidde als volgt:

Eerwaerdige, vrome ende godsalijsje ende hoogheleerde broeders,

Den noot drijnck mij mijne clachten voor u wt te storten in uwe schoot. Den 9 Aprijl smijddachs alhier groot geweld van weegen den stathouder ende burgemesters, schepenen ende notarius. Grotelijckx kracht ende geweld inde kerck hebben gedaen. Den stathouder heeft mij de cerck doen openen, waerop ick hem vraeghde wat zijn begeren was, dat hij daer niet in te doen en hadde. Dreijgende mij dat hij last van de Hoogmogende Heeren Staten daertoe hadde. Ende soo ick de cerck niet wilde opendoen soude sij se open maecken. Soo hebbe ick haer inde cerck laten gaen, waerop dat mij een van de burgemesters heeft geslagen, seggende dat ick de bancken in stucken hadde geslagen, het welck ick met een eet wil beaemen contrarij te zijn. Ende mij openbaerlick hieten lijegen, soo dat ick seijde hij het selver loegh. Heeft hij met geweld toe geschoten ende geslagen ende mijn rabat in stucken gescheurt, soo dat ick mij te weer moste stellen. Hebbende anderen mij de hande vast gehoude ende mij slaen laeten. Ende saterdaghs vande vastelavont ter mijddernacht hebbende mij deur ende venster in stucken geslaegen ende mij de schuere onwoen

baer gemaekt. Hebbe ick mij inde cerck moeten ruijmen door noot, het welck sij mij dreigen daer te doen wt te gaen ende hebbe op de cerck geschooten. De cogel steckt noch inde deur. Ende bijnae alle nachten comen sij mij, om met groot geweld daer in te breecken, met stocken daer op slaen ende met stenen daer op smijten-
de. Ende hebbende mij snachs het slot van de cerckdeure opgedaen ende met een hout de deur soecken af te lichten. Ende tsavons met voeten op de schooldeur stoten, roepende geusenhont ende weerwolf. Ende van jonck ende out seer bespottelick werd naegeroepen ende geplaeht. Ende ons dode catten nae het hoeft gesmeten, roepende coppen vreet nu vleesch. Ende als ick daer over aen de schepen claegh smijt sijn deur toe ende mij wert tot antwoort gegeven hij is niet thus. Ende als ick aende stathou- den ofte vorster claegh geven tot antwoort dat sij nae mijn clagen niet en geven. Ende dreij- gen mij te beclagen, seggende dat ick niet bequaem en ben. Ende een seecker buerman, twelck groote jonst aen dede ende assijsten- sij, wert van burgemesters ende schepenen gedreijght dat hij hem sal stijl houde ende hem grootelickx verfoeijden, dat hij mij ophout ende met een geus gemeenschap hout ende wat diergelicke vieleileijnie de duyvel can bedencken sij mij aendoen. Dit ende alles ben ick met mijn duyjerste pant voor de goede Godt ende uwe Godsalijge Broeders met eede te verclaeren. Hijermede blijff in genade den Almachtige Godt bevoolen, die UE arbijdt wilt zegenen.

1649, den 12 april Uw Dienstwillige Dienaer

Claes Jacobs Casius
schoolmeester tot Eersel

Toelichting

Met de godzalige en hooggeleerde broeders uit de aanhef worden natuurlijk de predikanten van

de classis bedoeld. Die had Casius heel wat te vertellen. een paar dagen geleden, op 9 april 1649, was er "groot geweld" in het dorp ge- weest. Iedereen had zich tegen hem gekeerd: de stadhouder en de burgemeesters, maar ook de schepenen en de notaris. Laatstgenoemde was Hubertus van de Poele, die al sinds 1617 in Eersel als notaris werkzaam was. Met z'n allen waren ze de kerk binnengedrongen om hem daar eens flink af te tuigen. Zogenaamd omdat hij de kerkbanken kapot geslagen zou hebben. Een van de burgemeesters had hem daarbij zijn rabat afgetrokken en die in stukken gescheurd. Een rabat is een halskraag van linnen of kant. Het dragen van kragen heeft een hele geschie- denis doorgemaakt 2). Van opstaande kraag, via plooiakraag tot molensteenkraag, die enorme afmetingen kon aannemen.

Midden 17e eeuw werd de vorm rechthoekig en hing de kraag als een bef op de borst. Gemak- kelijk af te trekken dus. Ook boeren droegen toentertijd soms korte, platte kragen of beffen 3). Hoe de kraag van Casius er ook uitgezien mag hebben, veel heeft hij er niet van overgehouden.

Een maand tevoren, met vastenavond, had men ook flink huisgehouden. Hij had zich toen terug moeten trekken in de kerk, wat zijn belagers niet belet had op hem te schieten. De kogel stak nog in de deur. Maar bijna alle nachten was het raak. En waar hij niet voor uitgescholden werd. Voor geuzenhond en weer- wolf bijvoorbeeld. Over het ontstaan van de benaming geus is veel literatuur voorhanden 4). Toen het midden 16e eeuw voor het eerst gebezigd werd was het een volkomen ongebruike- lijk woord, dat steeds moet worden uitgelegd. Het betekende zoiets als zwerver, schooier of bedelaar. Van scheldwoord zou het echter uitgroeien tot een erenaam, voor opstandige calvinisten. De katholieken droegen aan die betekenisverschuiving natuurlijk niets bij. Integendeel, voor hen bleef "geus" de scheld

naam voor de tegenpartij bij uitstek. Ook in Eersel. Daar wist men dat nog te versterken door er "hond" achter te zetten. Ook later vergeleek men geuzen nog graag met honden. De illegaal in Bergeijk verblijvende pastoor Van den Ancker moet er plezier in hebben gehad galgen op de schooldeur te tekenen en met krijt op de schoorsteen te schrijven: "De Geusen zijn honden" 5).

Ook weerwolf was niet vriendelijk bedoeld. Wat voor voorstelling men zich midden 17e eeuw in de Kempen van zo'n wezen maakte is niet zo eenvoudig vast te stellen. Volgens het Brabantsch Sagenboek van De Cock en Teirlinck was het veeleer een mens dan een geest, een mens die zijn ziel aan de duivel verkocht had en daarom 's nachts met een weerwolfsvel rondliep 6). In heel de Indogermaanse sagenwereld komt men de weerwolf tegen 7). Eeuwenlang is hij rond blijven spoken. Eind vorige eeuw nog heeft men in onze streek sagen over hem weten op te tekenen 8).

Honden en wolven waren slechts bij wijze van spreken tegen de schoolmeester ingezet, met dode katten zou men dat echter in werkelijkheid doen. Die had men hem naar het hoofd gesmeten met de verwensing "coppen, vreet nu vlees". Wat "coppen" hier te betekenen heeft is niet duidelijk. Mogelijk mag er gedacht worden aan "kaaskop", - de man heette immers Casius -, een scheldnaam van zuidelijke Nederlanders voor lieden uit het noorden. In Den Haag nu was Casius vóór zijn benoeming door enkele gecommiteerden van de Grote Kerkelijke Vergadering van Den Bosch op zijn kundigheden geexamineerd 9). En geschikt bevonden. In Eersel dacht men daar echter heel anders over. Hij was totaal onbekwaam om de jeugd te onderwijzen.

Jammer voor Casius hebben ook de predikanten hem later moeten laten vallen. In 1653 is hij, "wegens verscheijden grove ende schandaleuse

dingen", bij kerkelijke censuur door de classis uit zijn ambt gezet. Wat die precies inhielden is niet bekend, maar het moeten "insolentiën" zijn geweest "soo tegen het H. Ministerium, als tegen den predicant ende regeering" in Eersel. Van een kans op verweer die hem geboden was, -aan enkele leden van de Raad van State die toentertijd in Den Bosch op bezoek waren, tekst en uitleg te geven-, heeft hij geen gebruik gemaakt. Kennelijk omdat hij er zelf ook geen gat meer in zag 10).

J.W. Hagen

Noten

1. Algemeen Rijksarchief, Archief Staten Generaal, inv.nr 4989-II (Lias lopende 1649 maart-april)
2. Van wambuis tot frac: het kostuum in de prentkunst, circa 1450- circa 1800 (Catalogus Prentenkabinet Museum Boymans - Van Beuningen, Rotterdam, nr 60 (Rotterdam z.j.) 9, 16, 23, 29, 35)
3. G.D.J. Schotel, "Kleederdracht van den minderen burger- en van den boerenstand" "Het Oud-Hollandsch Huisgezin der Zeventiende Eeuw (Amsterdam 1903) 160-168, aldaar 166
4. H. Bruch, "Hoe kwamen de geuzen aan hun naam?" Spiegel Historiae 11 (1976) 655-660, 703; Magdi Tóth-Ubbens, Verloren beelden van miserabele bedelaars: leprozen-armen-geuzen (Lochem 1987)
5. A. van Sasse van Ysselt, "De uitoefening van den katholieken godsdienst in de stad en Meierij van 's-Hertogenbosch in 1671", Taxandria 45 (1938) 105-129, aldaar 121
6. A. de Cock en Is. Teirlinck, Brabants Sagenboek (3 dl.; Gent 1909-1912) I, 93-96
7. Jos. Schrijnen, Nederlandsche Volkskunde (2 dl.; Zutphen z.j.) I, 73
8. P.N. Panken, Noord-Brabantsche sagen (Brecht 1893)

9. P.H.A.M. Abels en A.P.F. Wouters, De Grote Kerkelijke Vergadering van 's'Hertogenbosch ('s-Hertogenbosch 1985) 132-133
10. Rijksarchief in Noordbrabant, Collectie Rijksarchief, inv.nr. 195 (Resoluties Raad van State 1653): Res. d.d. 8 september en 11 november 1653

Vincent van Gogh in Veldhoven.

Om maar gelijk met de deur in huis te vallen... Vincent van Gogh heeft een schitterende monumentale tekening gemaakt van de molen van Veldhoven.

Hoe ik daarbij kom.?

Eigenlijk dacht ik eerst aan de molen van Gestel. Lang heeft daarvan de romp alleen nog overeind gestaan. Maar ik durfde dit zomaar, zonder meer, zonder zekerheid, niet te publiceren. Dat komt omdat ik niets van molens afweet.

Van Gogh was in de jaren 1884-85 goed bevriend met Anton Kerssemakers, een looier en een amateurschilder, uit Eindhoven.

Anton is geboortig van Gestel (28-08-1846, +06-07-1924 EHV). Natuurlijk kende hij daar de schilderachtige plekjes. Hij heeft er bijvoorbeeld enkele keren de Genneper watermolen geschilderd. Ook samen met Van Gogh.

Zo dacht ik dat de molen best wel eens beider model geweest zou kunnen zijn.

Ik heb daarom Van Goghs oeuvre bekeken en vond tekening JH 911 (F1319v) van augustus 1885, "Korenveld met schoven en een molen".

(Van het werk van Kerssemakers, die vaak signeerde met - AK - is geen oeuvre-catalogus).

De molen uit Gestel stond echter op een verhoging van zand. Dat wist ik van een foto uit het boek van de heer Jegerings over oud Gestel.

Van zo'n verhoging, op de tekening, is echter niets te zien. Dus, de molen toeschrijven aan Gestel zou onwaar zijn.

Voor meer raad heb ik contact opgenomen met molendeskundige Ir. P.W.E.A. van Bussel, uit Eindhoven. Hij merkte op dat de molen, die Vincent getekend heeft, een zware romp heeft, als een van steen, maar volumineuzer is. Het is een zogenaamde achtkante houten grondzeiler.

De enige molen die aan deze beschrijving voldoet en staat in de buurt, waarvan bekend is, dat Van Gogh er gewerkt heeft, is... Veldhoven.

Dit gegeven is in de Van Gogh literatuur geheel nieuw.!

Kerssemakers heeft zijn vriend hoogstwaarschijnlijk op die molen attent gemaakt. Misschien hebben zij er samen wel staan werken, net als bij de Gennepermolen.

Uit de notities van Ir. van Bussel blijkt, dat de molen gestaan heeft aan de oude Bosschebaan, "600 meter ten noorden van het dorpsmid-den".

Het bouwjaar is 1811; De molen is in 1922 afgebrand.

Jack van Hoek
Chrysantenstraat 7,
5644 KL Eindhoven.

De molen werd in 1811 gebouwd door Mathijs Swanen uit Waalre. De volgende eigenaar werd Gijsbertus Jaspers uit Veldhoven, die zijn eigendom in 1875 verkocht aan Cornelis Peters uit Vessem.

Louis van Grootel, die eerder molenaar was op het gehucht Stevert, in Steensel werd de laatste eigenaar, want op zaterdag 3 juni 1922, om 11 minuten over drie, sloeg de bliksem op de molen waardoor die totaal afbrandde.!

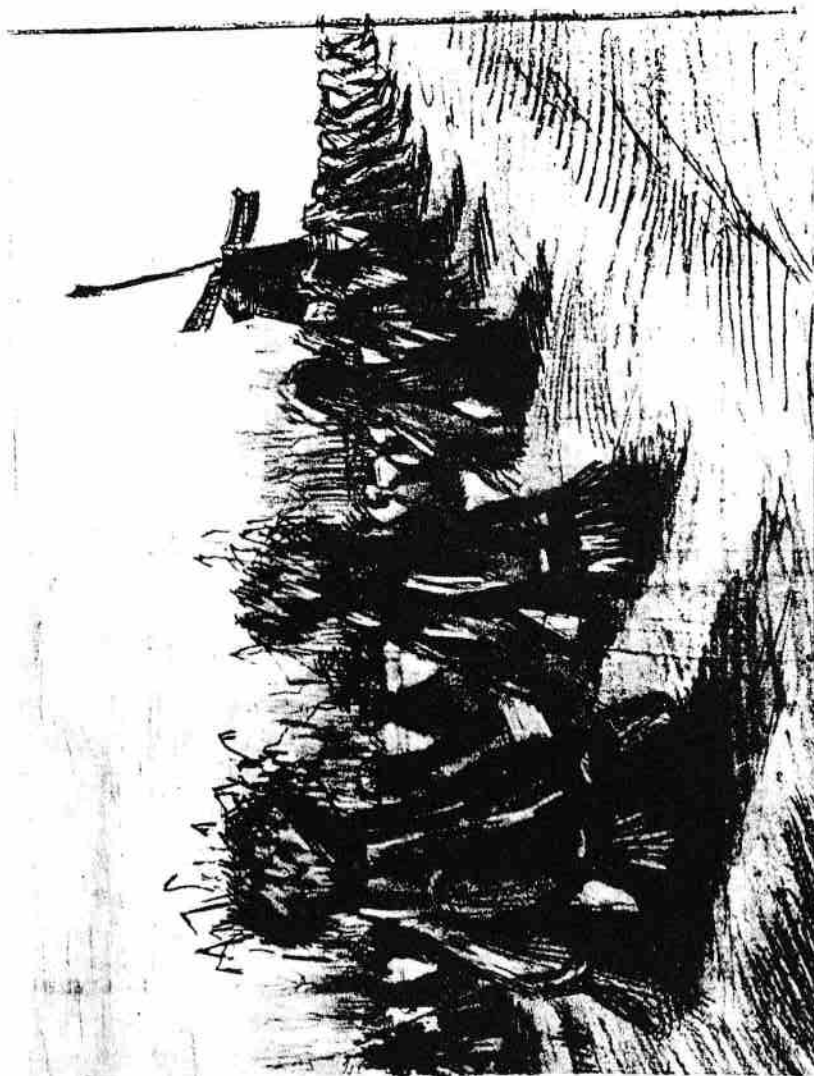
De molenaar had een schade van 7000 gulden en bouwde de molen niet meer op, maar richtte nabij zijn woonhuis een maalderij op, aangedreven door een ruwe-olie-motor.

In de "Oorspronkelijke aanwijzende tafel" staat de molen vermeld als -achtkant-. Ze was gelegen in de gemeente Veldhoven - Meerveldhoven, sectie A 549. Ze was gebouwd aan de Molenweg, op geringe afstand van de Oude Bosschebaan. De begraafplaats ligt ook langs de Molenweg. In de buurt stonden geen huizen.

Kadastraal is het gebied de Kerkakkers geheten.

Bovenstaande gegevens kreeg ik van de heer J. Bijnen.

Jack van Hoek.

We kijken in de lengte van de akker, naar de molen. (Er werd in de lengterichting geploegd en geoogst).

De zon staat links. Het is middag. We kijken in de richting Noord-een beetje Oost.

Voetnoten (zie pagina 15)

1. Jan van Laarhoven: Het Schetsenboek van Hendrik Verhees; uitg. Merlijn, 's-Hertogenbosch 1975.
2. Jacq.F.C.M. Bijnen: Archeologische reconstructie van het Laatmiddeleeuwse kerkgebouw te Oerle; in Brabants Heem, jaargang 39, 1987, pag 128.
Idem: Samenvatting van het verkennend archeologisch en historisch onderzoek naar het laatmiddeleeuwse kerkgebouw te Wintelre: Rosdoek 55, 1990.
L.A. Cijssouw, J. Wassenaar-van der Hoek, J.F.C.M. Bijnen: Gereformeerden en Hervormden in Veldhoven vanaf 1648: uitg. Stichting Historisch Erfgoed Veldhoven, Veldhoven 1989.
3. N. Arts, G.Beex, A. Dams, D. Gooren, W. Heesters en H. Hutten (red): Het Kempenproject, bijdragen tot de studie van het Brabants Heem, deel 22. (Waalre 1982).
J. Slofstra, H.H. van Regteren Altena, F. Theuws (red): Het Kempenproject deel 2 (Waalre 1985) en deel 3 (Waalre 1989).
4. Zie Steensel: Rosdoek 43-44, Duizel: Rosdoek 46 en Riethoven: Rosdoek 53.
5. Jacq. Bijnen: Archeologische verkenning van het Laat-Middeleeuwse kerkgebouw te Wintelre; Veldhoven 1989, op beperkte schaal uitgegeven.
6. Zie: Cijssouw, Wassenaar-van der Hoek en Bijnen: Gereformeerden en Hervormden in Veldhoven vanaf 1648.
7. Van Regteren-Altena en Theuws in Brabants Heem 1981, nr 2 en 3: Een Middeleeuwse nederzetting onder de kerkkokers van Dommelen. Zie voorts ook: Theuws: De oerparochie in de Kempen en haar belang voor het nederzettingsonderzoek I, Br.Heem 1981, nr.4 en Verhoeven en Theuws (red): Het Kempenproject deel 3; Waalre 1989.
8. Zie Rosdoek 50: Mat Theunissen: Knegsel herdenkt dat het op 3 oktober 1688 door de Fransen werd verwoest; voorts: Van den Borne, van der Linden, Van Vlokhoven, Van Zoeren (red): Langs 's-Heren wegen, kleine religieuze monumenten in de Acht Zaligheden; Veldhoven 1984.
9. Zie noot 1.
10. M.J.C. Hurkmans: Het kerkdorp Casteren in vroeger jaren; Retie (ongedateerd).

Over landmeter Hendrik Verhees

Vorig jaar hield de Eerwaarde heer J. Stokman van de abdij van Berne in Heeswijk voor onze kring een lezing over deze persoon.

In februari j.l. is een boek uitgekomen "Hendrik Verhees, een grensoverschrijdende Brabantse landmeter, cartograaf en patriot (1744-1813)". Uiteraard is het boek uitvoeriger dan de inhoud van zijn lezing voor ons en geeft het ons nog een duidelijker beeld van deze belangrijke persoon in het Noordbrabant vóór en tijdens de bestuurlijke omwenteling als gevolg van de verovering van ons gebied door de fransen.

De "Stichting Hendrik Verhees" tracht met de uitgave van dit boek niet alleen de historische geïnteresseerden te dienen maar ook een gedeelte van de prijs ervan (f 29,- + f 4,50 verzendkosten) ter beschikking te stellen van een drietal organisaties, die zich bezig houden met ontwikkelingshulp.

De eerstvolgende uitgave van deze Stichting zal handelen over "Wegen in Noordbrabant en elders"; daaropvolgend komt:

"Cartografie bij Verhees".

Het adres van de Stichting is:

Abdijstraat 49,
5473 AD Heeswijk-Dinther.

Th. van der Aalst.

Een pleidooi voor het leervak geschiedenis.

In het kader van onze ruilabbonnementen ontvangen wij regelmatig "t Swanekoeriertje", het maandblad van de Heemkring "Die Swane" te Heist-op-den-Berg (België). In het nummer van december 1990 stond aan het begin van de tekst van een voordracht het volgende:

"Soms is het leerzaam om zelfs een waarheid als een koe eens aandachtig te overwegen...Zoals bijvoorbeeld:

Een mens leeft niet op een eiland. Wij leven in families, in grotere gemeenschappen, in steeds grotere kringen rondom ons. En of we willen of niet: wij maken min of meer intensief de lotgevallen van die gemeenschappen mee. Wat in de Golf gebeurt of in de Coca-velden van Columbia heeft invloed op ons bestaan: en de prijs die wij betalen voor de koffie of de cacao bepaalt de graad van armoede in Zuid-Amerika of in Ivoorkust.

Maar als er aldus een onderlinge afhankelijkheid van de nu levende mensen onder elkaar bestaat, dan is dat evenzeer waar voor de opeenvolgende generaties. Mensen en gemeenschappen komen van ergens en ze gaan ergens naar toe. Wij van 1990, onze kennis, onze eigenschappen, onze cultuur zijn in een zekere mate -maar zeker- gevormd door de vorige generaties: door hun doen en laten, hun zorg en hun werk, die nu ons verleden uitmaken.

Slechts door een betere kennis van ons verleden begrijpen we beter het heden.

Daarom moeten we het betreuren dat sedert kort in het onderwijs minder aandacht wordt geschonken aan de geschiedenis. Indien daar niet snel verandering in komt, zullen de heemkringen en andere genootschappen, die het verleden bestuderen, de zware taak op zich moeten nemen om de leemte, die het onderwijs laat, aan te vullen.

Laten we dan alvast beginnen de plaatselijke geschiedenis de gewenste aandacht te geven."

U leest het weer eens van een ander, welk belang een heemkundige kring aan de studie van de plaatselijke en regionale geschiedenis hecht !

Th. van der Aalst.

REDACTIETEAM:

Th. van der Aalst, Ganzestraat 17, Hapert.

H. Backbier, Heike 6, Vessem.

J. v.d. Biggelaar, Kerkstraat 13, Wintelre.

J. v. Hout, Oude Provincialeweg 15, Hapert.

H. Huijbers, Weverstraat 10, Steensel.

A. Kockx, de Pottenbakker 44, Veldhoven.

INHOUD:

	blz.
Van de bestuurstafel	1
Nieuw leden	1
Van de boekenplank	1
Gotische dorpskerken en -torens van de kempische zandgronden	
Overige nog niet behandelde kerken I (voetnoten 1 t/m 10, blz.26)	2
Geusenhont en weerwolf	16
Vincent van Gogh in Veldhoven	22
Over landmeter Hendrik Verhees	27
Een pleidooi voor het leervak geschiedenis	28